
**Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 342.95:343.54(477)

DOI 10.33244/2617-4154.2(15).2024.224-232

Г. В. Дідківська,*д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та процесу
e-mail: galynadid@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-1714-4804;****Д. А. Шевченко,***д-р юрид. наук,
професор кафедри кримінального
права та процесу,
Державний податковий університет**e-mail: shevchenko2757@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-7891-3331**

**ОКРЕМІ КРИМІНОГЕННІ
ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ПРОЯВУ
НАСИЛЬСТВА ПРОТИ ОСОБИ**

У цій статті досліджуються питання окремих криминогенних факторів прояву насильства проти особи. Зазначається, що відновлення психологічної стабільності в ряді випадків вимагає корекції деяких сформованих поглядів, приведення їх у взаємну відповідність, змін загальної спрямованості особистості. Вказується, що ці зміни можуть відбуватися як у позитивному, так і в негативному, з погляду оточуючих, напрямку. На груповому рівні криминогенні фактори прояву насильства проти особи виникають тоді, коли, будучи вираженими зовні, протиріччя між окремими членами родини зіштовхуються, що призводить до порушення стабільності системи відносин усередині родини. Зазначається, що на загальносоціальному рівні групові протиріччя між конкретним чоловіком і дружиною, батьком і сином, свекрухою й невісткою відображаються в протиріччях між більшими групами чоловіків і дружин, батьків і синів, що у подальшому призводить до насильства проти особи.

У статті також акцентується увага на тому, що сучасний період існуючих сімейних протиріч активізувалося у зв'язку із залученням жінок не тільки в суспільне виробництво, але й війну. Процес так званої жіночої емансипації порушив рівновагу усередині великої системи суспільного інституту родини. Тепер не можна не бачити

«сімейний конфлікт» на загальносоціальному рівні. Він спостерігається у вигляді зіткнення більших соціальних груп чоловіків, дружин, батьків, дітей. Як бачимо, загальносоціальний сімейний конфлікт небезпечний не менш пагубними наслідками, ніж загострення національних або економічних протиріч, що неминуче породжує насильство проти особи.

Підсумовується, що на сьогодні війна оголила негативні соціальні процеси демографічного та економічного спрямування, які супроводжують застій у реформах, що проводяться у війсьній Україні насамперед суттєво послабили важливість сім'ї як соціального інституту. Натомість саме сім'я зможе та повинна надійно й послідовно протистояти насильству проти особи, дбати про здоров'я дітей, забезпечуючи їх розумовий та морально-етичний розвиток у суспільстві, а не породжувати насильство.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, домашнє насильство, особа, охорона, криміногенні економічні фактори, сімейний конфлікт.

Актуальність теми дослідження. Якщо говорити про поведінку особи, зокрема і протиправну, то її детермінує комплекс процесів та явищ економічного, політичного, етико-виховного, демографічного, соціально-психологічного характеру, що відбуваються в нашому суспільстві. Усі ці процеси в загальних формах визначають умови життя в суспільстві та відповідно коригують здійснення навчального та виховного процесів особи, впливають на формування їх особистості. У цьому комплексі криміногенних факторів важливе значення мають фактори соціально-економічного характеру. Саме вони створюють матеріальні передумови для тих соціальних інституцій, діяльність яких пов'язана з навчанням, вихованням та формуванням окремої особистості.

На сьогодні дослідження питань криміногенних економічних факторів прояву насильства проти особи є досить актуальним, оскільки необхідно врахувати те, що Україна наразі перебуває у стані війни. І саме такі фактори створюють матеріальні передумови для тих соціальних інституцій, діяльність яких пов'язана з навчанням, вихованням та формуванням окремої особистості, які формують насильницьку спрямованість проти особи.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у розробку наукових досліджень щодо питань криміногенних економічних факторів прояву насильства проти особи на національному рівні знаходить достатньо широке висвітлення у працях вітчизняних науковців, серед яких можна зазначити роботи В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Джузи, Г. В. Дідківської, О. О. Дудорова, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, М. П. Карпушина, М. Й. Коржанського, О. В. Козаченка, О. Г. Кулика, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, М. І. Мельника, Ю. Б. Мельникова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Ю. В. Нікітіна, В. В. Топчія та інших.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх років у більшості сімей в Україні відбулося значне падіння реальних доходів. Це пов'язано і з воєнною агресією РФ. За період реформ рівень життя населення загалом знизився приблизно на 40 %.

За рівнем соціального захисту громадян України відкинуто на декілька десятиліть назад. Реальні доходи населення знизились приблизно вдвічі. Розрив у матеріальному плані між багатими та бідними збільшився до 15–20 разів. Падіння середнього прожиткового рівня за низького стандарту життя, що склався в Україні ще до проведення реформ, майже автоматично спричинило зростання абсолютної бідності – становище, за якого різні соціальні групи громадян опинилися в такому стані, коли вони не здатні забезпечити належні умови життя своїм дітям та іншим непрацездатним членам сім'ї [1].

Такий стан речей є одним з факторів породження насильства проти особи будь-якого віку.

До прикладу, сьогодні до 40 % усіх дітей живуть у бідних сім'ях. Бідна сім'я перестала бути для дітей сховищем від соціальних проблем. У таких сім'ях частіше панує невпевненість у завтрашньому дні; спостерігається процес зменшення людських цінностей у дітей та батьків, які не здатні забезпечити дітям належних умов життя, і це призводить до подальшого зростання безпритульності, де також панує насильство проти особи, у більш жорстких проявах. На сьогодні чисельність населення з доходами нижче прожиткового мінімуму становить близько 40 %. Значно подорожчали продукти харчування, які є необхідними для нормального розвитку дітей. Як наслідок, це призводить до подальшого збільшення кількості дітей з низьким рівнем розумового та фізичного розвитку. Додатковим соціально-економічним фактором ризику для збереження сім'ї та забезпечення належного розвитку дітей є безробіття батьків. За офіційними даними, в Україні рівень безробіття сягає 6 %, а фактично він становить близько 18 %. Матеріальні труднощі в таких сім'ях частіше, ніж у сім'ях забезпечених, формують у неповнолітніх заздрощі, жадібність, хитрість, егоїзм і, як наслідок, бажання протиправного збагачення. У неповнолітніх виникає відчуття власної «неповноцінності», підвищений інтерес до своїх переживань, що призводить до зневажливого або навіть відверто недобррозичливого ставлення до оточення, бажання зняти напругу дозвіллям, зокрема й в асоціальной неформальній групі [1].

Наразі питання безробіття в нашій державі обтяжені війною. Значна частина територій України частково окупована, частково не придатна для ведення бізнесу, що збільшує ризики безробіття.

Як бачимо, економічні перетворення та війна в нашій державі призвели до фактичного падіння рівня добробуту населення загалом і особливо сімей з неповнолітніми дітьми – це неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати належний спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Це означає, що такі категорії населення не можуть відповідно харчуватися, оплачувати житло та комунальні послуги, лікуватися та відпочивати, вчитися самі й забезпечити оплату навчання своїм дітям.

Ці криміногенні фактори є свого роду провокаторами насильства проти особи в різноманітних його проявах.

Порівнюючи рівень матеріального забезпечення більшості населення України з визначеннями, що закріплені в документах ООН, в яких підкреслюються чотири

основних прояви бідності: 1) коротке життя; 2) низька професійно-освітня підготовка; 3) позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування; 4) усунення від суспільного життя [2].

У такому випадку можемо свідчити про існування в нашій державі такого негативного явища, як бідність, яка невід'ємно впливає на насильство проти всього живого.

Поняття бідності та зубожіння як видів падіння добробуту та породження насильства, обґрунтовує та визначає, опираючись на соціологічні дослідження, Е. Лібанов. Бідність – це неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно обумовлених нормативів, рівень життя яких є нижчим за визначений суспільством мінімальний рівень. Бідність – це злиденне існування фізичної особи, той стан, за якого через брак коштів неможливо підтримувати відповідний (гідний людини) спосіб життя, властивий суспільству конкретного соціально-економічного періоду. Бідність – це страх перед майбутнім, зумовлений непевністю людини у своїх можливостях уберегти себе і своїх близьких від матеріальних нестатків.

До категорії бідних він відносить осіб, що не з власної волі позбавлені найнеобхіднішого (нормального житла, їжі, одягу, медичних та освітніх послуг). До особливостей «української бідності» потрібно, не претендуючи на повноту викладу, віднести такі:

– Бідність впливає на демографічну ситуацію в країні. Відтак зменшується тривалість життя, скорочується число народжуваних. І головне – нація старіє!

– Бідність спричиняє зростання злочинності. Держава (уряд центральний та регіональний) втрачають, по суті, контроль над ситуацією.

Зубожіння – це той майновий стан, за якого витрати домогосподарств на харчування перевищують 80 відсотків їхніх середньомісячних сукупних доходів, тобто доходів усіх членів сім'ї з урахуванням усіх видів надходжень як у грошовій, так і в натуральних формах [3].

Коли людина перебуває в безвихідній ситуації, у неї спрацьовує природний інстинкт самозбереження, вона бере все, що вважає за необхідне, застосовуючи насильство.

Бідність поступово розмиває всі моральні заборони, і людина стає готовою до всього: «Які можуть бути підстави у пролетарія, щоб не красти? Дуже красиво звучить і дуже приємно для слуху буржуазії, коли говорять про «святість приватної власності». Але для того, у кого немає ніякої приватної власності, її святість зникає сама по собі. Коли бідність зростає до повної неможливості задовільнити нагальні життєві потреби, до бідності й голоду, то схильність до нехтування всім громадським порядком зростає ще більше. Не дивно, що в разі падіння добробуту більшість людей частіше вибирають злочинну поведінку, ніж голодну смерть чи самогубство.

Враховуючи, що зростання коефіцієнта бідності напряму пов'язані зі зростанням корисливо-насильницької злочинності, доцільно дослідити економічні показники зубожіння українського суспільства та падіння добробуту населення. Оскільки на території нашої держави війна, яка посилює зубожіння населення.

Сьогодні глибинних трансформаційних суспільних перетворень, переходу від недемократичного до демократичного громадянського суспільства, відвойовування своєї незалежності, побудови ринкової економіки, упровадження нових принципів та ідей функціонування державного апарату спостерігається різке зниження макроекономічних показників, поляризація доходів, соціальна диференціація та соціальне розшарування, негативні соціоекономічні тенденції, що призводять до ескалації такого явища, як падіння рівня життя населення, породження всіх видів насильства проти особи.

Як бачимо, актуальність цієї проблеми необхідно розуміти у глобальному соціально-економічному та політичному аспектах: на тлі війни, перманентних змін і перетворень падіння рівня добробуту є загальнолюдським явищем породження насильства.

Попередні дослідження проблеми бідності ґрунтуються на працях В. Ф. Оджбона, С. Рінгена, П. Тоусенда, О. Кангаса, які концентрували увагу на універсальних підходах до визначення бідності, які, однак, не містили повної картини факторів та аспектів цього явища. Українські дослідники Ю. І. Саєнко, Г. З. Голєусова та В. П. Бєвз застосовували методологічні підходи визначення бідності та особливості її прояву щодо насильства проти особи. Для повного висвітлення цієї проблеми необхідно врахувати цілу парадигму факторів – соціальні, економічні, політичні, культурні, регіональні, які треба адаптувати до специфіки нашого державного устрою та інструментів реалізації соціальної політики. Згідно з Указом Президента України № 1525 «Про стратегію подолання бідності» дефініція бідності – це неможливість унаслідок нестачі ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний певному суспільству у конкретний період [4].

У світовій практиці застосовують різні концепції та підходи, які різняться між собою та мають інші кількісні та якісні методи дослідження бідності:

1) абсолютна концепція – ґрунтується на чіткому встановленні мінімального рівня основних потреб, тобто фіксує межі бідності і встановлює систему індикаторів для аналізу рівня бідності;

2) відносна концепція – анімує співвідношення показників добробуту з рівнем матеріального забезпечення, який переважає в країні, що перебуває в чіткій корелятивній залежності від дериваційних змін;

3) суб'єктивна концепція – здійснюється на основі оцінок самих респондентів, які визначають межу бідності самостійно, стосовно своїх потреб [5].

У практиці Світового банку прийнято дотримуватись глобального показника у співвідношенні до 1 долара. Ці дані ілюструють номінальний рівень бідності, адже не враховують специфіки рівня доходів та величини споживчого кошика, на яку можна придбати товари і послуги за певним рівнем цін [6], що встановлюються в кожній країні окремо.

В Україні критерії бідності згідно з даними Державного комітету статистики визначаються суб'єктивним методом: як свідчать результати, 44 % респондентів вважають себе бідними, 38 % – небагатими, 11 % – середняками, 0,2 % – багатими, та 0,02 % – дуже багатими. Наголошуючи про межу бідності, варто звернути увагу на таку

закономірність: той, хто витрачає половину своїх доходів, вважається поза межею бідності, хоча ця планка у країнах СНД до війни з РФ сягала позначки 70 %. Розглядаючи соціальну структуру української спільноти, треба зазначити, що великий рівень стратифікації за невеликої соціальної мобільності, що блокується корупційними та політичними факторами та формує суспільство, яке навіть не має середнього класу, який є стержнем суспільства й мотиватором суспільного прогресу, є приводом до негативних тенденцій, що провокують бідність [7].

Щодо потреб людини та чинників, за якими можна досліджувати існування людини у пріоритетності, то найважливішими чинниками існування люди визначають здоров'я, харчування, далі – власну безпеку та майбутнє, на останньому плані – самореалізація та саморозкриття. Приблизно 10 % можуть дозволити собі гідний відпочинок [8].

Такі результати показували соціологічні дослідження ще до війни і не враховували впливу воєнної агресії на поглиблення населення в бідність і її вплив на насильство проти особи.

За висновками соціологічного дослідження Е. Лібанова «оптимальне суспільство» повинно мати 1 % бідняків, 1 % багатіїв та 98 % середнього класу, але це ілюзія в сучасному контексті, – частка бідних в Україні за соціальними ролями та статусами виглядає так: пенсіонери, безробітні, соціально незахищені родини. Ця статистика дає нам додаткові помисли щодо способів реалізації соціальної політики та гуманітарної сфери в нашій державі. Середньомісячний еквівалент прибутку в Україні на одного жителя становить 599,8 грн. Основну частку (75 %) бідних становлять домогосподарства, в яких є діти до 18 років. Серед бідних – сім'ї з дітьми, де всі дорослі працездатного віку, становлять 47,2 %, сім'ї, в яких усі дорослі працюють, – 18,5 % [3].

Вищенаведені дослідження показують нам, що ситуація з бідністю в Україні, обтяжена війною, набула значних масштабів і темпів розвитку, що є серйозною політичною, соціально-економічною та кримінологічною проблемою. Тому необхідно чітко, з урахуванням впливу війни на ці процеси, визначити стратегію подолання бідності та мінімізувати темпи її ескалації й породження насильства проти особи.

Однією з функцій соціально здорової сім'ї є зняття напруги, накопиченої за її межами. Умовою психологічної розрядки слугує включення людини в діяльність, характер якої відрізняється від тієї діяльності, у якій виникла напруга. Необхідно також, щоб активність, що проявляється в родині, приносила людині задоволення, тобто була б результативною й погоджувалася з її особистими вподобаннями. Специфіка сімейного конфлікту укладається в характері його протиріч, що їх породжують, і у відмінних рисах системи «сім'я». Родина відрізняється більше сильними системоутворювальними факторами, порівняно з іншими малими соціальними групами, і це накладає свій відбиток на характер сімейних конфліктів. Якщо виникає нерозв'язне протиріччя між індивідом і виробничим колективом, компанією приятелів, то це досить просто усунути припиненням відносин. Сімейні відносини в основному розраховані на все життя, рішення про сімейний розрив прийняти зазвичай важко, тому звичайно сімейні конфлікти відрізняються тривалістю. Тривалість сімейних конфліктів і значимість для людини проблем, що зачіпаються ними – усе це визначає більший вплив сімейного конфлікту порівняно з іншими міжособистісними конфліктами.

На індивідуальному рівні сімейний конфлікт знаходить вираження в тій роздвоєності особистості, що виникає в разі переживання розладу із близькою людиною, в разі зіткнення з тим фактом, що ідеальне уявлення про сімейні відносини не знаходить підтвердження в дійсності. Внутрішній конфлікт є в неузгодженості системи орієнтації особистості з питань поведінки в родині. Відновлення психологічної стабільності в ряді випадків вимагає корекції деяких сформованих поглядів, приведення їх у взаємну відповідність, змін загальної спрямованості особистості. Ці зміни можуть відбуватися як у позитивному, так і в негативному, з погляду оточуючих, напрямі. На груповому рівні сімейний конфлікт виникає тоді, коли, будучи вираженими зовні, протиріччя між окремими членами родини зіштовхуються, що призводить до порушення стабільності системи відносин усередині родини. На загальносоціальному рівні групові протиріччя між конкретним чоловіком і дружиною, батьком і сином, свекрухою й невісткою відображаються в протиріччях між більшими групами чоловіків і дружин, батьків і синів.

Варто звернути увагу на те, що сучасний період суттєво змінився у зв'язку із залученням жінок не тільки в суспільне виробництво, але й у війну. Процес так званої жіночої емансипації порушив рівновагу усередині великої системи інституту сім'ї в суспільстві. Тепер дуже чітко видно внутрішньо сімейний конфлікт на загальносоціальному рівні. Він спостерігається у вигляді соціальних протиріч більших соціальних груп чоловіків, дружин, батьків, дітей. Вбачається, загальносоціальний сімейний конфлікт небезпечний не менш пагубними наслідками, ніж загострення національних або економічних протиріч. Такі протиріччя в більшості випадків породжують насильство один проти одного.

На сьогодні війна, негативні соціальні процеси демографічного та економічного спрямування, які супроводжують застій у реформах, що проводяться у війсьній Україні, насамперед суттєво послабили важливість сім'ї як соціального інституту. Натомість саме сім'я зможе та повинна надійно і послідовно протистояти насильству проти особи, дбати про здоров'я дітей, забезпечуючи їх розумовий та морально-етичний розвиток у суспільстві, а не породжувати насильство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Красун А., Турчин Я. Бідність в Україні та шляхи її подолання. *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С. 3.
2. URL : www.bookclub.ua. С. 1.
3. Лібанова Е. Бідність: визначення, критерії та показники. *Україна: аспекти праці*. 1997. № 7. С. 3.
4. Стратегія подолання бідності : Указ Президента України від 15 серпня 2001 року. *Соціальний захист*. 2001. № 9 (39). С. 4–11.
5. Danziger, Sheldon H., and Daniel H. Weinberg. *The Historical Record: Trends in Family Income, Inequality, and Poverty*. Wisconsin : Weinberg. Russell Sage Foundation, 1994. P. 18–50.

6. Triest, Robert K. HasPoverty Gotten Worse? Washington : Journal of Economic Perspectives, 1998. P. 14–64.

7. Buhmann, Brigitte, Lee Rainwater, Guenther Schmaus, and Timothy M. Smeeding. Equivalence Scales, Well-Being, Inequality, and Poverty: Sensitivity Estimates Across Ten Countries Using the Luxembourg Income Study (LIS) Database. Luxembourg : Review of Income and Wealth, 1998. P. 100.

8. Osberg, Lars, Kuan Xu. International Comparisons of Poverty Intensity: Index Decomposition and Bootstrap Inference. London : The Journal of Human Resources, 2000.

REFERENCES

1. Krasun A., Turchyn Ya. Bidnist v Ukraini ta shliakhy yii podolannia. *Ukrainska natsionalna ideia : realii ta perspektyvy rozvytku*. 2008. Vyp. 20. S. 3.

2. URL : www.bookclub.ua. S. 1.

3. Libanova E. Bidnist: vyznachennia, kryterii ta pokaznyky. *Ukraina: aspekty pratsi*. 1997. № 7. S. 3.

4. Stratehiia podolannia bidnosti : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15 serpnia 2001 roku. *Sotsialnyi zakhyst*. 2001. № 9 (39). S. 4–11.

5. Danziger, Sheldon H., and Daniel H. Weinberg. The Historical Record: Trends in Family Income, Inequality, and Poverty. Wisconsin : Weinberg, Russell Sage Foundation, 1994. P. 18–50.

6. Triest, Robert K. HasPoverty Gotten Worse? Washington : Journal of Economic Perspectives, 1998. P. 14–64.

7. Buhmann, Brigitte, Lee Rainwater, Guenther Schmaus, and Timothy M. Smeeding. Equivalence Scales, Well-Being, Inequality, and Poverty: Sensitivity Estimates Across Ten Countries Using the Luxembourg Income Study (LIS) Database. Luxembourg : Review of Income and Wealth, 1998. P. 100.

8. Osberg, Lars, Kuan Xu. International Comparisons of Poverty Intensity: Index Decomposition and Bootstrap Inference. London : The Journal of Human Resources, 2000.

G. V. Didkovska, D. A. Shevchenko. SEPARATE CRIMINOGENIC ECONOMIC FACTORS OF VIOLENCE AGAINST A PERSON

This article examines the issues of individual criminogenic factors of violence against a person. It is noted that the restoration of psychological stability in some cases requires the correction of some formed views, bringing them into mutual agreement, changes in the general orientation of the individual. It is indicated that these changes can take place both in a positive and in a negative direction, from the point of view of others. At the group level, criminogenic factors of violence against a person arise when, being expressed externally, contradictions between individual family members collide, which leads to a violation of the stability of the system of relations within the family. It is noted that at the general social level, group contradictions between a specific husband and wife, father and son, mother-in-law and daughter-in-law are reflected in contradictions between larger groups of husbands and wives, fathers and sons, which subsequently leads to violence against the person.

Дідківська Г. В., Шевченко Д. А. Окремі криміногенні економічні фактори прояву насильства проти особи

The article also draws attention to the fact that the modern period of existing family contradictions intensified in connection with the involvement of women not only in social production, but also in war. The process of the so-called women's emancipation disturbed the balance within the large system of the social institution of the family. Now it is impossible not to see "family conflict" at the general social level. It is observed in the form of a clash of larger social groups of men, wives, parents, and children. As it is presented, the general social family conflict is dangerous with no less harmful consequences than the aggravation of national or economic contradictions, which inevitably generates violence against a person.

It is concluded that today, the war has exposed the negative social processes of demographic and economic direction, which accompany the stagnation of the reforms carried out in wartime Ukraine, first of all, they have significantly weakened the importance of the family as a social institution. Instead, it is the family that can and should reliably and consistently resist violence against a person, take care of children's health, ensuring their mental and moral and ethical development in society, and not generate violence.

Keywords: *criminal offense, criminal liability, punishment, domestic violence, person, protection, criminogenic economic factors, family conflict.*

Стаття надійшла до редколегії 15 березня 2024 року